

Etnicitet och identitet – några reflektioner med utgångspunkt i språksituationen i Tornedalen

Erling Wande
Stockholms universitet

I Sverige var det först med den ökade invandringen under 1960-talet som man började lägga märke till att nationalitet inte alltid var den viktigaste identitetsskapande faktorn hos de invandrargrupper som kom till landet. Man upptäckte så småningom att begreppet var tillämpligt också på den gamla svenska majoritetsbefolkningen. Parallellt har intresset för identiteter ökat. I artikeln diskuteras etnicitet och identitet från ett tornedalskt perspektiv – tornedalingarna hör till de fem inhemska minoriteter i Sverige som den 1 april 2000 fick officiell minoritetsstatus.

Svensk etnicitetsdebatt – några noteringar

Begreppet *eticitet* bygger på det konventionella synsättet att varje folkgrupp har sitt eget namn och sitt avgränsade område. I Sverige var det först med den ökade invandringen under 1960-talet som man började lägga märke till att *nationalitet* inte alltid var den viktigaste identitetsskapande faktorn hos de invandrargrupper som kom till landet (Corlin 1988). Inte sällan betraktas dock etnicitet som en process som har med invandring att göra.

Första gången jag själv konfronterades med termen *etnisk* och begreppet *eticitet* var vid en debatt vid Uppsala universitet i början av 1960-talet. Debatten anordnades av den vänster-radikala studentföreningen Verdandi. Den handlade om några svenska folkgruppers minoritetsstatus i det svenska storsamhället; representerade var samerna, sverigeeaterna, liksom också romerna, genom författarinnan och debattören Katarina Taikon, vidare också tornedalingarna, genom dåvarande riksdagsmannen Ragnar Lassinantti, sedermera landshövding i Norrbottens län. För tornedalingarnas del blev svaret på den fråga som debattarrangören hade ställt ett "nej" – Lassinantti ansåg inte att tornedalingarna kunde ses som en etnisk minoritet.

Frågan om tornedalingarnas etnicitet har faktiskt inte diskuterats explicit i nämnvärd

omfattning sedan dess, även om man indirekt berört frågan i samband med diskussioner om tornedalingarnas minoritetsstatus, bl.a. när föreningen Svenska Tornedalingars Riksförbund - Tornionlaaksoalaiset bildades på 1980-talet. Däremot har begreppet etnicitet stötts och blötts under de senaste decennierna med anledning av att Sverige blivit ett invandrarland, mångkulturellt och multietniskt, och kanske speciellt i samband med diskrimineringsutredningen på 1970-talet, då man började vetenskapligt studera etnisk diskriminering i Sverige och även diskutera etnicitet mera allmänt. Man upptäckte så småningom att begreppet var tillämpligt även på den gamla, svenskspråkiga majoritetsbefolkningen, som alltmer börjat manifesteras sig och avgränsa sig som grupp, "provocerad" av existensen av nya invandrar- och flyktinggrupper, "de nya svenskarna". Det är dock knappast existensen i sig av från "de gamla svenskarna" avvikande grupper som fått det nationella medvetandet att växa hos majoritetsgruppen – Sverige har aldrig varit språkligt, kulturellt eller befolkningsmässigt riktigt homogent och migration har alltid förekommit – utan förmodligen har invandringens omfattning, mängden av olika grupper, den geografiska utbredningen och den historiskt sett korta tid under vilken den omfattande invandringen ägt rum bidragit till att den nya situationen upplevts som ett visst hot mot den "gamla"

svenska självkänslan. Det har uppstått ett behov att manifesteras den.

Forskningsöversikter

Den första mera omfattande forskningsöversikten i Sverige rörande begreppen etnicitet och identitet, som ofta kopplas ihop, utfördes i början av 80-talet av stockholmsforskarna Anders Lange och Charles Westin, den senare numera professor i invandringsforskning vid Stockholms universitet (Lange & Westin 1981). Studien *Etnisk diskriminering och social identitet* hade direkt samband med diskrimineringsutredningen. En annan studie, samtida med Langes och Westins, var de finlandssvenska sociologerna Erik Allardts och Christian Starcks bok *Språkgränser och samhällsstruktur - Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv* (1981), som blev inflytelserik i den svenska och övriga nordiska debatten, ett verk, som fortfarande ofta citeras.

Allardt och Starck tog fasta på existensen av olika språkliga minoriteter i Europa, dvs. allmänuropeiska erfarenheter av etniska grupper och etniska identiteter, och man talade bland annat om en etnisk nyväckelse i Europa. Utifrån en diskussion av det vidare europeiska perspektivet tog man upp finlandssvenskarna som grupp, en minoritet i både centrum och periferin, och sedan i ett separat avsnitt helsingforssvenskarna, som man karakteriserade som en öppen men språkligt medveten minoritet.

Intresset för etnicitet och identitet bland minoritetsforskarna i Sverige manifesterade sig också i ett symposium vid universitetet i Uppsala 1982, anordnat av den s.k. Multietniska samordningskommittén, som senare utvecklades till Centrum för multietnisk forskning. Symposiet, i vilket åtskilliga av världens ledande forskare på området deltog, syftade till en omfattande kartläggning av innebörden i begreppen *personlig* och *social identitet*. Symposiet finns redovisat i en volym som redigerades av Anita Jacobsson-Widding (1983). Diskussionen om etnicitet och identitet var alltså ganska intensiv i Sverige och i Skandinavien alldeles i början av 80-talet. Helt klart var det den efterkrigstida invandringen som utlöste

intresset för dessa frågor i Sverige. I Norge hade ledande socialantropologer mycket tidigare tagit upp dessa frågor, främst i samband med diskussioner om samernas ställning. De ledande forskarna där var Fredrik Barth (bl.a. 1969) och Harald Eidheim (1969).

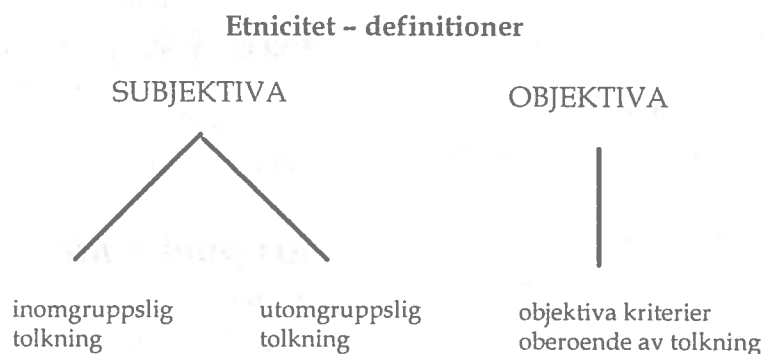
Begreppet etnicitet

I dagligt tal har "etnisk" kommit att betyda det som karakteriserar en folkgrupp, kanske härstamning, kultur, folkseder. Termer som *folkslag* och *stam* har numera ersatts med *etnisk grupp*. Det gäller förstas också när man talar om tornedalingarna: i 1930 års folkräkning, den hittills enda i Sverige, där man ställt en fråga om språk, använde man t.ex. termen "personer av finsk stam" om finstalande tornedalingar. Vad gäller geografisk områdesavgränsning som karaktäristik ger det naturligtvis problem, exempelvis i stadsmiljöer, men också i andra avseenden än vid stadsbosättning kan den bli svår att hålla fast vid, som när det är fråga om regioner som drabbats av kraftig utflyttning såsom Tornedalen gjort, eller om grupper som sedan gammalt varit splittrade på olika geografiska områden, som finlandssvenskarna i Finland och nu sverigefinnarna i Sverige.

Allmänt har man nog också sett etnicitet som ett svårfångat begrepp och som en dynamisk företeelse. Det är inte säkert att vi behöver svara på frågan om tornedalingens etnicitet på samma sätt för de förhållanden som gällde på 1800-talet och för dem som gäller idag. Det kan också förhålla sig så att även om Lassinanti möjligen hade rätt om situationen och attityderna på 1960-talet, så behöver dessa inte gälla längre på 1990-talet.

Subjektiva och objektiva karaktäristika

När forskare försöker definiera begreppet etnicitet använder de sig ofta av sociala, historiska och psykologiska faktorer, precis som Allardt & Starck i den tidigare presenterade definitionen. En grundläggande indelning av definitionsförsöken är en den i subjektiva och objektiva definitioner:

Figur 1. Subjektiv och objektiv definition av begreppet etnicitet.

Det förekommer nog särskilt i den allmänna debatten att den subjektiva definitionen enligt utomgruppsliga kriterier sammanblandas med den definition som hänvisar till objektiva kriterier. De objektiva kriterierna kan vara t.ex. ras, religion, språk, härstamning eller att gruppen bör omfatta tillräckligt många för att upprätthålla sin särprägel. En del vill också göra en skillnad mellan inhemska minoriteter, invandrare och flyktingar och vid sidan av dessa skilja ut stigmatiserade grupper. Till den sistnämnda gruppen skulle man i Sverige räkna romerna (och tidigare de s.k. tattarna).

Etnicitet är ett socialt fenomen: en del har karaktäriserat uttrycken för etnicitet som en subkultur med normerat beteende, där etniska symboler lärs in genom uppfostran och med mer eller mindre klara uppfattningar hos gruppmedlemmarna om sig själva och skillnader gentemot andra. Ett etniskt system bildar på så sätt ett delsystem inom ett större samhällssystem.

Hos många grupper finns tydliga initiationsriten - omskärelsen hos judar och en del andra folkgrupper brukar nämnas som typexempel. Å andra sidan brukar det också finnas sanktioner mot avvikare, straff och utstötningsmekanismer, men en del kan också själva bestämma sig för att ta avstånd från gruppen. Som exempel på attitydmässiga, inomgruppsliga sanktioner kan nämnas exempelvis sverigefinnar, som inom den egna gruppen blir karaktäriserade som

“svenskare än svenskar“, med innebörden att de uppvisar en alltför stark benägenhet att (snabbt) anpassa sig till den svenska närmiljön eller det svenska storsamhället, till “typiskt svenska“ värderingar, etc. Det finns också exempel på tornedalingar som vid flyttning söderut har tagit avstånd från sin tornedalsfinska bakgrund, glömt finskan bokstavligt eller mentalt, och anpassat sig så mycket som möjligt till “normalsvenska“ beteendemönster och attityder (inklusive förnekande eller en föraktfull inställning till den egna bakgrunden). De nämnda exemplen åskådliggör strängt taget två sidor av samma sak.

Etnicitet kan, något som Allardts & Starcks kriterier (se nedan) tar fasta på, tilldelas en grupp av andra och de är i dessa fall ofta ned-sättande. Ett sådant epitet är det tidigare i Sverige och andra nordiska länder använda tattare, vilka egentligen inte utgjorde en enhetlig grupp med en inre sammanhållning utan det som förenade dem var ett från majoriteten avvikande levnadssätt. Sådana fall har fått en del socialantropologer att göra en skillnad mellan begreppen *etnisk grupp* och *etnisk kategori*. En etnisk kategori utgörs enligt denna definition alltså av en grupp människor som fått en gemensam etikett på grund av vissa gemensamma drag eller traditioner, utan att de behöver känna någon samhörighet inbördes.

Enligt Allardt & Starck finns det fyra nödvändiga element eller kriterier som måste uppfyllas av åtminstone en del av medlemmarna i den aktuella gruppen på så sätt att varje medlem

måste uppfylla åtminstone ett av kriterierna för att kunna räknas som medlem i gruppen. Kriterierna är:

1. självkategorisering (eller självidentifikation);
2. härstamning;
3. specifika kulturdrag, t.ex. förmåga att tala ett visst språk;
4. en social organisation för interaktionen både inom gruppen och med personer utanför gruppen.

Med hänvisning till Barth säger man också att det kanske inte är det kulturella innehållet utan gränserna mellan olika grupper som gör dem etniska.

Vad avser etnicitet ska jag försöka mig på att ta upp några väsentliga komponenter i detta begrepp, liksom i begreppet identitet, och relatera dessa till situationen i Tornedalen både i lite äldre tid och i dag, men först några allmänna reflektioner om identitet (jfr också Peura 1994).

Begreppet *identitet*

I definitioner av identitet har man framförallt tagit fasta på två kriterier, som på sätt och vis kan sägas vara motstridiga och visar att begreppet är dubbelbottnat. Någon amerikansk forskare har sagt, att fånga begreppet etnicitet är som att leta efter snömannen, någon annan, att fånga identiteten är som att jaga en elefant. Hur som helst kan man väl konstatera att man stöter på problem när man försöker definiera och framförallt precisera och konkretisera begreppet ifråga. De två kriterierna som jag tänker på i definitioner av identitet har ibland formulerats på följande sätt - det är fråga om (Jacobsson-Widding 1993):

(i) "särskildhet" och avgränsning (integritet, distinktivitet)

(ii) likhet och gemenskap (sameness)

(i') $A = A \_ B$

(ii') $A = A = B$

Lehtola (1997:22-23) framhäver det dynamiska, föränderligheten, i människans identitet. Samtidigt framhåller han att man tidigare i exempelvis 1800-talets och det begynnande 1900-talets finska kulturmiljö uppfattade det bestående, det som Jacobsson-Widding kallar

sameness-aspekten (likhetsaspekten), som den "äkta", eftersträvansvärda identiteten. Ett annat kriterium som har tillämpats av den kände amerikanske psykologen Erik H. Erikson, framförallt med referens till personlig identitet är *kontinuitet*, "identitet över tiden" (1980 (1959)). Min förste filosofilärare i Uppsala, Konrad Marc-Wogau, behandlade problemet som "de gamla grekerna" hade gjort, dvs. han tog upp fallet med Theseus skepp: skeppet ifråga byggdes om och reparerades ett flertal gånger, delar byttes ut och till slut fanns egentligen ingen enskild del från det ursprungliga skeppet kvar. Kunde man då längre kalla det för Theseus skepp?

Ett annat sätt att ställa upp samma problem, kanske mera allmänt känt, är det som göteborgsfilosofen Mats Furberg använde vid ett seminarium vid Centrum för multietnisk forskning i Uppsala i början av 1980-talet. Furberg talade över temat: "Om konsten att två gånger stiga ned i samma flod". Han syftade förstås på den grekiske filosofen Herakleitos (500 f. Kr.), känd för devisen *panta rei* 'allting flyter'. Citatet brukar i läroböcker i filosofi också återges på följande sätt: "Man kan icke två gånger stiga ned i samma flod, ty det är alltid nytt vatten som flödar förbi en" (i den sv. övers. av Russel, Västerlandets filosofi, 1957:56) eller "Vi nedstiger i samma flod och dock icke i samma; det är vi och likväl är det icke vi" (Wedberg 1985:(26)).

Herakleitos grundtanke var att förändring är den grundläggande processen i världsalltet - detta trots att den ser så stabil ut (Platons dialog *Theaitetos*). Naturens element genomgick en ständigt förändringsprocess, som uppvisade en cirkulär process: eld, luft, jord och vatten transformerades ständigt i varandras former. Det ligger alltså en paradox i den här naturfilosofiska idén om det sig förändrande tinget som både är och inte är samma ting. Idén som sådan är naturligtvis av teoretiskt intresse också idag och den har som sagt tillämpats på identitetsproblemet. Den pekar på det faktum, att ett sig förändrande ting kan betraktas som en serie successiva, inbördes icke-identiska tillstånd, och den aktualiserar frågan: Enligt vilken princip - eller vilka principer - hänför vi ett tillstånd vid tiden

t1 och ett tillstånd vid en annan tid t2 till samma ting?

Man skulle i det här fallet kunna använda termen "genidentitet", ungefär som man talar om genetisk språksläktskap, och skilja den från (sträng) identitet (Wedberg 1985/1958:27-29).

Personlig identitet kan sägas syfta på en persons känsla av att vara en egen individ eller på andra människors uppfattning om att en viss individ har särskilda kännetecken, som avgränsar henne från andra. De här kriterierna har oftast använts på personlig identitet men kan naturligtvis också tillämpas på gruppidentiteter, t.ex. etniska grupper. Och då kan man ställa sig frågan: är den etniska gruppens historia – historieskrivningen – lika viktig för gruppen som den personliga biografien är för den enskilde individen, som ställer sig frågan: Är jag densamma som jag var för ett år sedan, för tio år sedan, som barn? Historieskrivningen kan då för den etniska gruppen spela samma roll som minnena för den enskilda personen. Man kan alltså se en parallellitet mellan personlig identitet och mellan kollektiv, social identitet, som dessutom naturligtvis i vissa avseenden kan ses som sammansatt av personliga identiteter eller delidentiteter. Att det som gäller för den individuella identitetens avgränsningsmekanismer (t.ex.: *noli me tangere!* Sv. rör mig icke!) gäller också för gruppens avgränsningar, särskilt om den har en klar strävan att uppfattas som ett enhetligt kollektiv och om den samtidigt befinner sig i ett utsatt läge, som kan vara fallet med en enskild individ. När en hel grupp människor känner att deras existensberättigande som kollektiv riskerar att ifrågasättas eller hotas, reagerar de precis som den person som ser sin sociala roll eller status hotad.

Allardt och Starck (1981) diskuterade i sin bok bland annat begreppet *multipl identitet*, som har intresse med tanke på två- eller flerspråkighetens eventuella konsekvenser för den personliga identiteten. Begreppet går ursprungligen tillbaka på sociologen George Simmel och formulerades som ett verktyg för analys av hur människan klarade av att ha flera olika slag av gruppkontakter samtidigt, något som är ett faktum i det moderna industrialiserade samhället, dvs. att ha multipla gruppmedlemskap.

Begreppet har från individualpsykologiska utgångspunkter ifrågasatts av en del socialpsykologer, bland dem Allardts och Starcks helsingforssvenska kollega, Karmela Liebkind, och den brittiske forskaren Peter Weinreich (personlig kommunikation).

Kulturell identitet

En viktig del av den etniska identiteten är den kulturella identiteten. En mycket allmän, vid definition av kulturell identitet är följande:

kulturell identitet1: alla slags värden som är förknippade med en viss etnisk grupp.

En allmän definition av detta slag kan tyckas vara alltför vid. I varje fall har den till konsekvens att det blir svårt att skilja mellan etnisk identitet och kulturell identitet i allmänhet. Man kan också med kulturell identitet mena t.ex. yttre aktiviteter av olika slag:

kulturell identitet2:

- yttre aktiviteter:

- sedvänjor
- ceremonier
- ritualer
- språk
- musik
- sånger
- sagor
- talesätt
- danser

- alla typer av artefakter*:

- kläder
- redskap
- arkitektur
- prydnadsföremål
- maträtter

*artefakter = materiella ting som följer traditionella mönster

- yttre faktorer i miljön:

- landskap
- hus
- visuella intryck (språk)melodi
- lukter
- smaker

Dessa yttre faktorer refererar framförallt till företeelser och ting som människan (omedelbart) registrerar med sina fem sinnen: syn, hörsel, lukt, smak, känsel.

Men vad är då Tornedalen, tornedalingen och tornedalingarna som etnisk grupp?

“Och detta är Tornedalen“

Ett sätt att besvara frågan om vad den tornedalska etniska identiteten innefattar är att göra det i diktform, som den tornedalske författaren Mikael Niemi i dikten “Och detta är Tornedalen“ (ur samlingen “Näsblod under högmässan“, 1988):

Och detta är Tornedalen –

**ett land där plogbilarna dundrar som drakar med röda vingar
längs vägarna och täljer snö över banen som gömmer sig
i drivorna**

**en älv som kan många smugglarhistorier, som spränger isen
med sin bryska yxa på vårarna, som svalkar bastuheta
kroppar från två nationer och bär midnattssol och
tjuvfiskare på sin arbetarrygg**

**byar med fler fiskeställen än pojkar, byar med tre gatlysen
och en rutten mjölkpall, med krumma gummor som säger
nå och jo och kokar kaffe som doftar himmel och
bönemöte**

**gubbar med kniv i bältet och grovsalt i fickan, gubbar som
kan bygga tjärdalar och lossa timmerbrötar, gubbar som
äter nyfångad harr på kvällen och tänker på lillbrorsan
som drunknade i forsen**

**ungdomar som gillar hårdrock och torrkött och far till jobbet
i trimmade jänkare, ungdomar som står kvar på
gården och pratar med satan medan sinnessjukdomens långa
skugga vrider sig runt som en timvisare**

**hundar som heter Seppo och kutar mellan råtthålen på ängen
som jagar långtradare på landsvägen eller står vid
bäckmynningen och tuggar på en knastrande gäddskalle**

**främlingar som en gång föddes häruppe, som kommer varje
sommar och låser upp pörten och vedbodar, som sitter
en stund på ålderdomshemmet och matar en gamling med
fil och välling**

Niemis dikt uttrycker många tornedalingars uppfattning och upplevelser av Tornedalen. Den fångar, med sin blandning av gammalt och modernt, en genuin känsla och upplevelse av den egna bakgrunden och dess betydelse för tornedalingarna själva. Många tycker att dikten uttrycker själva essensen i "det tornedalska". Där finns erfarenheter redovisade, som delas av många, en del är självupplevt, annat har man hört berättas eller själv sett, en del ingår i den allmänna föreställningen, omfattad av kanske de flesta tornedalingar, delvis som en slags mytbildning, om vad som är typiskt för den tornedalska miljön, för vad som händer i Tornedalen, för vad som är tornedalsk mentalitet. Där finns också erfarenheter redovisade som inte delas av på långt när alla tornedalingar, en del är dessutom typiskt för den manliga livssfären, och någon detalj kan basera sig på erfarenheter eller berättelser som kan vara privata för författaren själv.

Förvånansvärt mycket i dikten refererar till faktorer som i definitionerna ovan rubricerades som "yttre faktorer i miljön": det vintriga snölandskapet, de dramatiska islossningarna (underförstått: i Torne älv), plogbilarna, gatlysen och den ruttna mjölkpallen, harrfiskestäl-lena, midnattssolen, höbärgningen, bönemötesdoften och -stämningen, tjärdalarna, timmerbrö-tarna.

Knappast något av detta är unikt för Tornedalen; i varje fall finns det många trakter i svensk, finsk och norsk glesbygd som delar åtskilliga av de beskrivna yttre faktorerna med Tornedalen. Att tornedalingar ändå upplever dikten som träffande för "sitt Tornedalen" ha förmodligen att göra med att beskrivningen är så starkt förknippad med barndomsupplevelser och erfarenheter från den egna uppväxtmiljön och att den därför förmedlar en speciell, självupplevd stämning, och - genom hänvisningarna till de yttre faktorerna - också stämmer kognitivt med den egna, tornedalska identiteten.

Kanske kan man också säga att vissa hänvisningar antyder en stark koppling till Tornedalen, åtminstone för den invigde: "ungdomar som gillar hårdrock och torrkött" förefaller kanske vara en ovanlig kombination, men är kanske inte heller den unik för Tornedalen;

den är tänkbar både i annan svensk glesbygd, på andra sidan gränsälven i finska Tornedalen, och i Norge. I forskarnas diskussion om etniska karaktäristika brukar språket ofta nämnas som en avgörande faktor, ibland kanske den enda klara skillnaden, gränsen, mellan två etniska grupper. I dikten finns mycket få språkliga allusioner: "krumma gummor som säger nå och jo", "hundar som heter Seppo", kanske valören hos ordet *pörte*. Men inte heller dessa är unika för svenska Tornedalen.

Tornedalsfinskan – den etniska markören?

Historiskt finns inte särskilt många tydliga manifestationer att notera av tornedalsk särart gentemot den svenska majoritetsbefolkningen. Det finns uppgifter om att när krav om inrättande av skola i svenska Tornedalen framfördes av sockenmännen i Nedertorneå och Övertorneå be-tonades det att läraren borde vara finskspråkig.

Kravet har återkommit senare och det har alltid varit relaterat till språket och skolundervisningen. Det finns egentligen inga tecken på att man skulle ha hänvisat till några andra specifika kulturella förhållanden - tornedalingarna har inte haft så tydliga och från andra grupper särskiljande kulturella kännetecken att hänvisa till som exempelvis samerna har haft. Kraven på finskspråkig undervisning tycks oftast ha varit praktiskt motiverade.

Ett par ytterligare exempel på tillfällen då krav om finskspråkig undervisning rests:

(i) I samband med finnbygdsutredningen, som tillsattes 1919, reste en av tornedalingarnas egna representanter, agronomen L.W.Wanhainen, kravet på skolundervisning på befolkningens modersmål. De två övriga tornedalska representanterna i utredningen hade anammat majoritetsbefolkningens och utredningsmajoritetens syn på behovet av finskundervisning, dvs. att finska inte var nödvändigt, inte heller som hjälpspråk eller i kristendomsundervisningen. Det var yrkanden om detta som hade föranlett tillsättandet av finnbygdsutredningen. Men vid de offentliga möten som utredningen anordnade för att ta reda på den allmän-

na opinionen kom sådana krav bara undantagsvis upp. Den opinion som kom till tals uttalade sig oftast till förmån för undervisning i och på svenska enbart, med argument som följande:

- Ingen av barnens föräldrar önska, att barnen skola lära sig finska.
- Varför lära barnen finska, då de redan kan detta språk?
- Det bleve ett nytt språk, högfinskan, ty tornedalsfinskan är blott en dialekt.
- Vi senare tiders lärarinnor äro ej kompetenta att undervisa i finska.
- Barnen skulle då icke anstränga sig, icke tänka, och skulle därför icke lära sig svenska. (Betänkande 1921)

Av tio skolrådsordföranden, av vilka alla utom en var präster, var det bara två som förordade viss undervisning i finska. De som avvek från majoriteten var kyrkorådsordförandena i Korpilombolo, kyrkoherden P.O.Pettersån, och i Karesuando, landsfiskalen J. Waara-Grape. Vidare ansåg kyrkoherden Per Boreman i Vittangi att finska kunde användas som hjälpspråk i den första undervisningen, eftersom barnen i regel inte kunde svenska vid skolstarten. Waaras argument var följande:

... En svensk undersåte vid finska gränsen är i praktiska livet ofta tvungen att använda finska skriftspråket ... Föräldrarna önska i allmänhet att få lära sig det [= svenska]. De vilja dock tillika, att barnen även kunna läsa och skriva finska. (Betänkande 1921)

Kyrkoherde Pettersån hänvisade bl.a. till centraleuropeiska förhållanden:

En var vill helst inhämta kristendomen på sitt modersmål. ... Att låta försvenskningens arbetet gå därhän, att folket ej får inhämta kristendomen på sitt modersmål är en ytterst ömtålig sak, såsom tidigare norrmännens nationaliseringssträvanden bland lapparna och nu senast tyskarnas bland polackerna nogsamt utvisa. Allt, som ger sken av förtryck i detta avseende synes böra undvikas; annars kan det inträffa, att en europeisk opinion vill ha ett ord med i laget, såsom år 1901, då det i hela Europa blev

ett skri, att polska barn "avaint été violemment frappés par leurs instituteurs allemands pour avoir refusé de reciter leur catéchisme en allemand" [(polska barn) hade fått stryk av sina tyska lärare för att de hade vägrat att läsa katekesen på tyska].

Den allmänna tanken, som då uttalades av en moder, torde nog delas av de fleste: "Je veux bien que les petits apprennent l'allemand pour être savants, mais je veux qu'ils sachent le catéchisme en polonais, pour pouvoir prier avec nous" ["Jag vill gärna att barnen lär sig tyska för sin bildnings skull, men jag vill att de behärskar sin katekes på polska, så att de kan bedja tillsammans med oss"].

Med lämplig förändring kunna dessa ord lämpas på förhållandena i finnbygden. (Betänkande 1921)

Här förenades en tornedaling och en icke-tornedaling - Pettersån var bördig från Ångermanland - i en gemensam attityd till bygdens eget språk. Wanhainen skrev för sin del en utförlig reservation till finnbygdsutredningen, där han bl.a. pläderade för tvåspråkighet som något karaktäristiskt för bygden och pekade på motsägelser i utredningsmajoritetens argumentering mot användningen av finska.

(ii) Några år efter finnbygdsutredningen, vars majoritet alltså inte ansåg att något behov av finska i skolan förelåg, lämnade några tornedalska lärare in en skrivelse till skolöverstyrelsen, i vilken de föreslog att finskan borde tas upp både som undervisningsspråk och undervisningsämne. Deras motivering var dels den allmänna nytta man hade av insikter i sitt modersmål, dels att kunskaper i finska också svarade mot "det politiska livets krav". De krävde också finskkunnighet av de lärare, överlärare och skolinspektörer som verkade i finnbygden.

Utomgruppsliga beteckningar för tornedalingar

Utomgruppsliga karaktäristiker av tornedalingar har relativt ofta varit negativa eller pejorativa. Vid ett besök i norra Sverige i början av detta sekel fann exempelvis Sveriges

förste professor i finsk-ugriska språk följande:

“... vid en promenad på Gellivare eller Haparanda stads gator hör man rundt om sig ett främmande språk ljuda från läppar, tillhörande undersätsiga människor med breda, nästan fyrkantiga anleten - det är finnar.”

(Karl Bernhard Wiklund 1895)

Wiklunds efterträdare Björn Collinder uttryckte sig mera positivt även om de finskspråkiga, inte bara om samerna (Collinder 1929). Vanliga utomgruppsliga benämningar på tornedalingar var förr de pejorativa *finnpajsare*, *finnjävel* och *lappjävel*. Sådana har naturligtvis noterats av tornedalingarna och hos många skapat en ambivalent inställning till den egna bakgrunden, som kan slå igenom i attityder också hos ungdomar i dag (se t.ex. Cullblom 1994, Waara 1996). Mera neutrala är *västerbottensfinne* (historiskt eller arkaistiskt, men fortfarande en i Finland på finska ibland använd beteckning, *Länsipohjan suomalainen*, se nedan) och *norrbottnensfinne* (används mest i Finland, på finska, *Norrbottnenin suomalainen*). Ingendera av dessa beteckningar används av tornedalingarna själva.

Tornedalsfinne är en term som används av en del svenskar, framförallt i invandrar- och minoritetssammanhang, om den ursprungliga finsktalande befolkningen i Tornedalen (eller hela Norrbotten), förmodligen analogt med termer som sverigefinne och amerikafinne, men den används sällan eller aldrig av tornedalingarna själva. En av anledningarna till detta torde vara att begreppet finne av många tornedalingar, liksom av andra svenskar, framförallt uppfattas som en nationalitetsbeteckning (termen finländare är fortfarande inte i allmänt bruk i Sverige). Den svenska komponenten i den tornedalska identiteten, där bl.a. det svenska medborgarskapet ingår, uppfattas uppenbarligen som så pass stor att det enbart av den anledningen känns främmande för många tornedalingar att beteckna sig som finnar. Tidigare spelade säkert också den i Sverige vanliga “En finne igen“-attityden en viss roll, en nedsättande karaktäristik, som tornedalingen inte vill bli associerad med.

Termen *västerbottensfinne* (fi. *Länsipohjan*

suomalainen) används fortfarande i viss utsträckning i Finland, liksom namnet *Länsipohja* ‘Västerbotten’ används som beteckning på nuvarande Norrbotten eller Tornedalen, framförallt i historiska och språkligt-dialektologiska beskrivningar. Dagens tornedalingar förstår knappast denna beteckning och den torde vara oklar även för andra svenskar. Bakgrunden till denna beteckning är den landskapsindelning som gällde i det gemensamma svensk-finska riket för 1809 (jfr Wande 1996a).

Den inomgruppsliga benämningen: *tornedaling*

Tornedaling (tornedalsfinska *to/ornionlaak-solainen*, standardfinska *tornionjokilaakso-lainen* ‘torneälvdaling’) är den beteckning som de flesta från området använder som självbenämning. Begreppet kan användas som beteckning både på en regional och en kulturell identitet. Det används av tornedalingar oavsett om de bor kvar i Tornedalen eller är utflyttade (ofta även av svenskar).

Som beteckning på en kulturell identitet syftar termerna *tornedalsfinsk* och *tornedaling* i regel på personer med tornedalsfinskspråkig bakgrund, som dessutom är uppvuxna i tornedalsområdet, inklusive Gällivare- och Kiruna-områdena (se Wande 1996a). Det är dock inte nödvändigt för en person att kunna tala finska eller ens förstå finska för att vederbörande skall kunna identifiera sig själv eller av andra identifieras som tornedaling. En tornedalsfinsk, kulturell bakgrund utgör visserligen ett väsentligt element i de flesta tornedalingars identitet, men många har försvenskats språkligt utan att för den skull hamna utanför gruppen. Dessutom finns “naturaliserade” tornedalingar. Vad gäller kulturell självidentifikation torde man kunna dela in tornedalingarna i åtminstone följande fyra kategorier:

1. personer som är hemmahörande i eller härstammar från kärnområdet kring Torne älv, som är finsktalande och som kulturellt identifierar sig som tornedalingar;
2. personer hemmahörande i eller härstammande från områdena närmast kärnområdet

(Malmfälten undantaget), som är finsktalande och som kulturellt uppfattar sig som tornedalingar;

3. personer från något av de ovan nämnda områdena, som inte talar finska men som vuxit upp i tornedalsfinsk omgivning och som kulturellt uppfattar sig som tornedalingar;

4. inflyttare med annan bakgrund än den tornedalsfinska (i ovanstående bemärkelser) men som t.ex. på grund av långvarig bosättning i området kulturellt uppfattar sig som (acklimatiserade) tornedalingar.

Allardt & Starck talar om en etnisk nyväckelse i Europa. Denna beteckning har också använts på den utveckling som skett i Tornedalen, framförallt efter 1980. Kanske är det dock mera adekvat för Tornedalens del att tala om en etnisk väckelse, om man nu ska använda sig av en sådan, religiöst färgad terminologi i detta sammanhang. Det är svårt att se att det tidigare i historien, från 1809 och framåt, har funnits en så stark etnisk mobilisering bland de svenska tornedalningarna, att det skulle vara motiverat att tala om en nyväckelse idag. Snarare har en tornedalsk, etnisk identitet långsamt vuxit fram, som en konsekvens av den historisk-sociala situationen efter 1809.

Det som historiskt sett främst och tydligast varit bärare av den etniska kontinuiteten i Tornedalen tycks vara anknytningen till språket, tornedalsfinskan, den med språket förknippade bakgrunden (trots att dagens tornedaling själv inte nödvändigtvis behöver behärska finska själv) och anknytningen till (gräns)regionen som sådan. I strikt mening är det kanske riktigare att beteckna tornedalningarna som en etnisk kategori än en etnisk grupp, även om det i och med bildandet av bl.a. intresseorganisationen Svenska Tornedalningars Riksförbund-Tornionlaaksolaiset (1980), som har förgreningar till flera orter utanför Tornedalen, vuxit fram en grupp etniskt medvetna och kulturellt aktiva tornedalingar. Denna finns representerad också bland de tornedalska ungdomarna (Cullblom 1994, Waara 1996). Den är i sig dynamisk och föränderlig och den har manifesterat sig på olika sätt, bl.a. i kulturella aktiviteter av det slag som beskrivits i defini-

tionerna av kulturell identitet ovan. Där finns företeelser som T-tröjor med deviser som "Tornedaling och stolt", vilket lätt kan uppfattas som en protest mot olika pejorativa beteckningar och negativa attityder som tornedalingar kan utsättas för i det svenska samhället (liksom i det finska), kravet på att gamla finska ortnamn skall få användas vid sidan av de nyskapade svenska, men också framväxten av en kulturell infrastruktur, som till stor del saknades före 1980. Några exempel på denna infrastruktur:

- Bildandet av Svenska Tornedalningars Riksförbund-Tornionlaaksolaiset (STR-T) 1980, med lokalavdelningar även utanför Tornedalen
    - Bildandet av en egen språknämnd inom STR-T
    - Bokförlaget Kaamos (ägt av STR-T)
    - Årlig lägerskola för ungdomar
    - Musikfestivaler, musikkassetter
    - Konferenser, seminarier
  - Bildandet av Meän akateemi/Academia Tornedaliensis 1988
    - Kurser i meänkieli/tornedalsfinska
    - Meän kielen sanakirja/Tornedalsfinsk ordbok (Kenttä & Wande 1992)
    - Meän kramatiikki/Tornedalsfinsk grammatik och lärobok (Kenttä & Pohjanen 1996)
    - Skönlitterär utgivning
    - Översättning av evangelierna (Pohjanen 2000)
    - Teater (Tornedalsteatern m fl; ofta tvåspråkig, med kodväxling)
    - Radiosändningar (Norrbottensradions Pajalaredaktion)
    - Meänkieli i skolan (Kangos friskola m fl)
- Ett av de starkaste utslagen av etnisk medvetenhet i Tornedalen är dock den allt vanligare beteckningen *meänkieli* för det egna språket. Beteckningen inkluderar ett anspråk på att denna varietet skall ses som ett eget språk och inte som en (finsk) dialekt. En starkt identitetsförstärkande faktor torde den nya svenska minoritetsspråkslagstiftningen, som trädde i kraft den 1 april 2000, utgöra. Denna lagstiftning har också i ett slag gjort språkets och den tornedalska kulturens utvecklingsmöjligheter gynnsammare än någonsin tidigare i historien.

Etnisiteetti ja identtiteetti – joitaki hunteerinkia toornionlaaksolaisesta perspektiivistä

Erling Wande
Stokholmin yniversiteetti

Ruottissa alethiin vasta 1960-luvula, silloinko Ruothiin alko siirtymhään väkeä eri puolilta Euruupaa, huomaahmaan, ette natsjunaliteetti ei aina ole se tärkein identtiteettimarkkööri. Sitte ruottalaiset ovat ittekki alkanhee näkheen, ette heiläki on etnisiteetti ja oma siiheen liittyvä identtiteetti. Toornionlaaksolaisista vielä 1960-luvula sen ajan valtiopäivämies Ragnar Lassinantti, vaikka itte oli johtava toornionlaaksolainen, ei pitäny laaksolaisia omana eetnisenä minuriteettinä. Toornionlaaksolaisten etnisiteetistä ja identtiteetistä oon alettu puhuhmaan vasta viimi vuosina, ko toornionlaaksolaiset itte ovat alkanhee aina enämpi ja enämpi markheeraahmaan oman kielen, meänkielen, ja oman kylttyyrin tärkheyttä.

Mitäs etnisiteetti oon?

Suomenruottalaiset tutkijat, Allardt & Starck (1981) ovat käyttänhee neljä eri kriteeriä, ko net ovat definieeranheet mikä esim. minuriteetin etnisiteetti oon:

1. itteidenttifikasjuuni;
2. mistä ihminen oon peräsin;
3. vissit kylttyyripiirtheet, esim. kyky käyttää vissiä kieltä, ja
4. sosiaalinen organisasjuuni, joka määrää kunka olhaan yhdessä omitten ihmisten kansa ja kunka olhaan muita, ulkopuolisia kohthaan.

Mutta samala laila ko norjalainen Fredrik Barth, nekki sanovat, ette rajat omitten ja muitten välilä saattavat olla tärkeämät ko oman elämän kylttyyrinen sisältö.

Identtiteetti

Identtiteetti saattaa olla sama ko (i) integriteetti, rajanveto muita kohthaan, (ii) samalaisuus. Ameriikalainen psykologgi Erik H. Erikson (1959) oon pitänyt tärkeännä *konttinityeettiä*,

identtiteettiä ”yli ajan” eli eri aikoina. Tätä begreppiä saattaa selittää esimerkiksi tällä kuala, jota käytit jo vanhaat kreikkalaiset filosoofit: jolla oon vene, oon saattanu joutua korjaahmaan sitä välistä. Se oon saanu vaihettaa venheen osia monta kertaa. Mutta jos oon joutunu vaihethaan niin monta ossaa, ette lopuksi kaikki venheen osat oon vaihetettu uushiin, niin saattaakos sitte ennää sanoa, ette oon kysymys samasta venheestä ko alussa, joka oon identtinen sen alkuperäsen kansa?

Toorniolaaksolaisten identtiteetti

Monet tutkijat meinaavat, ette nykyajassa identtiteetin tärkein eegenskaappi oon muutos, identtiteetti oon dynaaminen. Ennen aikhaan nostethiin samalaisuuen identtiteetin tärkeimäksi komponentiksi, ette ihmisen hääty pittää kiini siitä vanhasta, tutusta, muuttmattomasta (Lehtola 1997, jfr Matti 1999). Varhmaan toornionlaaksolaisenki identtiteetti oon muuttunu viimi vuosikymmeninä ja tänä päivänähään monela laaksolaisela oon lujempi ja selvempi toornionlaaksolainen identtitetti ko esimerkiksi 1960-luvula. Selvä merkki siitä oon se, ette oon alettu puhuhmaan omasta kielestä *meänkielenä*, mikä viittaa siiheen, ette se käsitys oon tärkeä, ette meänkieli oon kieli eikä dialekti. Toisela tavala Mikael Niemi oon selittäny toornionlaaksolaisten eri identtiteettimarkkööristä hänen runossa ”Verta nokasta kirkonmenon aikana” (”Näsblod under högmäs-san”, 1988).

Tähhään uutheen asentheesheen oon vaikuttannu koko minuriteettikeskustelu, STR-T:n ja Meän akateemin perustaminen, viimi vuosikymmenitten kylttyyrytyö ja nyt viimi vuona säätetty minuriteetti- ja minuriteettikielilaki Ruottissa.

Referenser

- Allardt, Erik & Starck, Christian (1981) *Språkgränser och samhällsstruktur. Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv*. Stockholm: Almqvist & Wiksell Förlag AB 1981.
- Barth, Fredrik (1969) Introduction., i *Ethnic groups and boundaries. The organization of cultural differences*. Oslo: Universitetsforlaget 1969.
- Betänkande och förslag rörande folk-skoleväsendet i de finsktalande delarna av Norrbottens län 1921. ("Finnbygdsutredningen"). Stockholm 1921.
- Corlin, Claes (1988) (Etnisk grupp, i *Det mångkulturella Sverige*. Stockholm: Gidlunds Bokförlag.
- Collinder, Björn (1929) *Det mångtungade Norrbotten i Svenska Turistföreningens Årsskrift*. Stockholm: Wahlström och Widstrand 1929.
- Cullblom, Ester (1994) *Värdera eller värderas? Empirisk studie i självuppfattning bland tornedalingar*. Uppsats för licentiatexamen. Umeå: Umeå universitet. Pedagogiska institutionen.
- Eidheim, Harald (1969) When Ethnic Identity is a Social Stigma, i *Ethnic groups and boundaries. The organization of cultural differences*. Oslo: Universitetsforlaget 1969.
- Erikson, Erik H. (1980 (1959)) *Identity and the Life Cycle. A re-issue*. New York: Norton and Company.
- Henriksson, Alf, Hansson, L., & Törngren, L. 1990 (1981). *Hexikon som lexikon. En sagolik uppslagsbok från A till Ö*. Stockholm: Bokförlaget Trevi AB.
- Jacobsson-Widding, Anita (1983) Introduction. I *Identity: Personal and Socio-Cultural. A Symposium*. Stockholm och Atlantic Highlands, N.J.: Almqvist & Wiksell International och Humanities Press Inc. 1983.
- Lehtola, Veli-Pekka (1997) *Rajamaan identiteetti. Lappilaisuuden rakentuminen 1920- ja 1930-luvun kirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Liebkind, Karmela (1984) *Minority Identity and Identification Processes: A Social Psychological Study*. Commentationes Scientiarum Socialium 22. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Matti, Gunnar (1999) *Det intuitiva livet*. Hans Larssons vision om enhet i en splittrad tid. Skrifter 19. Uppsala: Uppsala universitet, Institutionen för idé- och lärdomshistoria.
- Niemi, Mikael (1988) *Näsblood under högmässan*. Dikter. Luleå.
- Peura, Markku (1994) Uppkomsten av en etnisk minoritet. Sverigefinnarnas etniska mobilisering och motstånd, i *Man kan varar tväländare också. Sverigefinnarnas väg från tystnad till kamp*. Stockholm: Sverigefinnarnas arkiv 1994.
- Pohjanen, Bengt (2000) *Tulkaa tekki följhyyn*. Evankeeljumit meänkielelä. Kaamos Förlaaki & Barents Publishers.
- Russel, Bertrand (1957) *Västerlandets filosofi*. Stockholm. Natur och Kultur.
- Waara, Peter (1986) *Ungdom i gränsländ*. Umeå: Borea.
- Wande, Erling (1982) Tornedalsfinskan och dess särdrag, I *Finska språket i Sverige. Finska språket i Tornedalen*. Stockholm: Föreningen Norden och Kulturfonden för Sverige och Finland 1982.
- Wande, Erling (1984) Finskan i Sverige, i *Behövs småspråken?* Konferenser 11. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Wande, Erling (1996a) Tornedalen, i *Finnarnashistoria i Sverige 3*. Helsingfors och Stockholm: Finska Historiska Samfundet och Nordiska museet 1996.
- Wande, Erling (1996b) Tornedalen, i *Svenska språkets ställning i Finland och finska språkets ställning i Sverige*. Juridica Lapponica 14. Rovaniemi: Lapplands universitet 1996.
- Wedberg, Anders (1985 (1958)) *Filosofins historia*. Antiken och medeltiden. Stockholm: Bonniers.
- Wiklund, Karl Bernhard (1895) *Nationaliteterna i Norrbotten*. *Nordiskt Tidskrift* 1985.
- Wiklund, Karl Bernhard (1929) *Lapparna och stora världen*, i *Svenska Turistföreningens Årsskrift* 1929.